ମହାନ୍ ମୁକ୍ତିଯୋଦ୍ଧା ନେତାଜୀ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ

ଡକ୍ଟର ସର୍ବେଶ୍ୱର ସେଣ

ଇତିହାସକୁ ନେଇ ଅନେକ ମହାନ୍ । ଇତିହାସ ବି କେତେକ ନଭଶ୍ଚୁମ୍ବୀ ପ୍ରତିଭାଙ୍କ ପାଇଁ ଗରୀୟାନ୍ । ସେଇସବୁ ପ୍ରାତଃ ସ୍ମରଣୀୟ ଚରିତ୍ର । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଶପ୍ରେମ-ପ୍ରୀତି-ଆର୍ଦ୍ର ସାହସୀ ବୀର ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ । ସେ ତିଆରି କରିଛନ୍ତି ଆପଣାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ । ନୀତି, ନୈତିକତା ଆଦର୍ଶରୁ କେବେ ବି ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସାଲିସ ବିହୀନ ଜୀବନ । ଆପଣାର ମହିମାରେ ସେ ତେଜୋଦୀପ୍ତ । ସେ ଏକ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ, ଅନିର୍ବାଣ ଦୀପଶିଖା । ଜାତୀୟ ମୁକ୍ତି ଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ । ସ୍ୱାଧୀନତା କେହି ଦିଏ ନାହିଁ, ଛଡ଼ାଇ ନେବାକୁ ହୁଏ । ସ୍ତୁତି, ବିନତି କିମ୍ବା ଭିକ୍ଷାରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଇ ଉଦ୍ଦାମ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ବାଣୀ ନେତାଜୀଙ୍କର । ସୃଷ୍ଟିକଲା ଶତସିଂହର ପରାକ୍ରମ । ବହୁ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଶିରା ପ୍ରଶିରାରେ ଉଷ୍ମ ରକ୍ତ ପ୍ରବାହ । ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ସୁରକ୍ଷିତ ରଖିବା ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ଭାରତବାସୀଙ୍କର । ଏଇ ମହାନ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସ୍ଥାୟୀ ପ୍ରତିରକ୍ଷା ବାହିନୀ ଗଠିତ ହେବ । ଅସ୍ତ୍ରଶକ୍ତି ଆଉ ରକ୍ତଦାନ – ଏହାରି ଦ୍ୱାରା ମିଳିବ ସ୍ୱାଧୀନତା । ନେତାଜୀଙ୍କର ଏଇ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ । ତାହାକୁ ପାଥେୟ କରି ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ତାଙ୍କରି ଦୃଢ଼ ନେତୃତ୍ୱରେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ, ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଉଡ଼ାଇଲା ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ତ୍ରିରଙ୍ଗା ମଣିପୁରର ଇମ୍ଫାଲରେ । ସବୁ ଶ୍ରେୟ ନେତାଜୀଙ୍କର । ସେ ଜଣେ ମହାନ୍ ଯୋଦ୍ଧା, ସମର୍ପିତ ଜାତୀୟତାବାଦୀ ନେତା । ଭାରତମାତାଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରାଣଠାରୁ ବଳି ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ଜୀବନରେ ଶେଷ ବିନ୍ଦୁ ରକ୍ତ ଥିବା ଯାଏ ଲଢ଼ିଲେ ଜନ୍ମଭୂମି ପାଇଁ । ଦେଶକୁ ଫିରିଙ୍ଗି ମୁକ୍ତ କରିବା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶାରେ ନେତାଜୀଙ୍କ ଜନ୍ମ । ସେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଯଶକୀର୍ତ୍ତି ଖ୍ୟାତି କେବଳ ଭାରତ ନୁହେଁ, ସାରା ବିଶ୍ୱ ବିଦିତ । ବୀର ପ୍ରସବିନୀ ଭାରତମାତା । ନେତାଜୀଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇ ଚିର ଧନ୍ୟା ।

୧୮୯୭ ମସିହା, ଜାନୁଆରୀ ମାସ ୨୩ ତାରିଖ ଶନିବାର । ପହଲି ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକ ଦେଖିଲା ଶିଶୁଟେ । ପିତା ଜାନକୀନାଥ ବୋଷ, ମାତା ପ୍ରଭାବତୀ ଦେବୀ । ଶିଶୁଟିର

ନାଁ ଦେଲେ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର । ପିତା ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ପବ୍ଲିକ୍ ପ୍ରସିକ୍ୟୁଟର । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତାରେ ପ୍ରୀତ ଇଂରେଜ ସରକାର । ପ୍ରଦାନ କଲେ ରାୟବାହାଦୁର ଉପାଧି । ବେଙ୍ଗଲ ଲେଜିସଲେଟିଭ କାଉନ୍ସିଲ୍‌ର ସେ ଜଣେ ସଦସ୍ୟ । ମାତ୍ର କଟକ ପରିବେଶ କଳା, ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ବିମୋହିତ ଜାନକୀନାଥ, ସବୁ ପଦପଦବୀ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଦୀର୍ଘ ୫୦ ବର୍ଷ କଟକରେ ବିତାଇଲେ । ତାଙ୍କର ବାସଭବନ କଟକ ଓଡ଼ିଆ ବଜାରରେ । ସେଠାରେ ସୁଭାଷଙ୍କ ଅନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳ । ସୁଭାଷଙ୍କ ଶିକ୍ଷାରମ୍ଭ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୯୦୨) ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟା ୟୁରୋପିଆନ ସ୍କୁଲ୍‌ରେ । ସ୍କୁଲ୍‌ଟିରେ ଖେଳ, କସରତ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ । ସେବେକା ସମାଜରେ ଥାଏ କଳାଗୋରା ଭେଦଭାବ । ଆଙ୍ଗ୍ଲୋଇଣ୍ଡିଆନ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ବାହିନୀରେ ଯୋଗଦାନର ଅନୁମତି । ଏଥିରୁ ଭାରତୀୟ ଛାତ୍ରମାନେ ବଞ୍ଚିତ । ପାତର ଅନ୍ତର ନୀତି । କିଶୋର ସୁଭାଷ ମର୍ମାହତ । ଅନେକ ଥର ପିତାମାତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଜାନକୀନାଥ ଥିଲେ ନାଚାର । ସୁଭାଷଙ୍କ ମାତା ପ୍ରଭାବତୀ, ଖୁବ୍ ଧର୍ମପରାୟଣା । ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ, ମା' ଶାରଦା, ବିବେକାନନ୍ଦ– ଏମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନାନା ଅଲୌକିକ କାହାଣୀ ସୁଭାଷଙ୍କୁ ମା' ଶୁଣାନ୍ତି । ପିତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ, ମାତାଙ୍କର ଧର୍ମୀୟ ସଂସ୍କାର । ଗଭୀର ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ସୁଭାଷ । ଉତ୍ତର ଜୀବନରେ ତାହା ହିଁ ସୁଭାଷଙ୍କ ମାର୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କଲା । ସେ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା, ବିବେକୀ ମଣିଷରେ ପରିଣତ ହେଲେ ।

ତୁଳସୀ ଦୁଇପତ୍ରରୁ ବାସେ । ଛାତ୍ର ଜୀବନରୁ ସୁଭାଷଙ୍କ ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ବିକଶିତ । ସ୍ୱାଧୀନ ଚେତା ନେତାଜୀ । ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସର୍ବଦା ସ୍ୱର ଉଠାଉଥିଲେ ଛାତ୍ର ସୁଭାଷ । ଫିରିଙ୍ଗି ସରକାର ଖୁଦିରାମ ବୋଷଙ୍କୁ ଫାଶୀ ଖୁଣ୍ଟରେ ଝୁଲାଇ ଦେଲେ (୧୯୦୮ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୧ ତାରିଖ) । ସୁଭାଷ କଟକ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲ୍‌ର ଛାତ୍ର (୧୯୦୯) । ୧୯୧୧ ମସିହା, ଅଗଷ୍ଟ ୧୧ ତାରିଖ କଥା । ଖୁଦିରାମଙ୍କ ଫାଶୀ ଦିବସ ପାଳନ କଲେ ସ୍କୁଲ୍‌ର ଛାତ୍ରମାନେ । ସୁଭାଷ ଏଥିରେ ମୁଖ୍ୟ । କ୍ରୋଧୀ ଇଂରେଜ ଶାସକ । ସ୍କୁଲ୍‌ର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ବେଣୀମାଧବ ଦାସ, ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରିଦେଲେ । ସୁଭାଷ ହେଲେ ମର୍ମାହତ । ସେ ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର । କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜ । ସେଠାରୁ ତାଙ୍କର କଲେଜ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ । ସେ ବି.ଏ. ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । କଲେଜରେ ପାଳିତ ହେଲା ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ଉତ୍ସବ । ବଙ୍ଗର ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟ୍ୟକାର ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ବଙ୍ଗ ଆମାର, ଜନନୀ ଆମର' ସଂଗୀତ । ଗୀତଟି ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଷିଦ୍ଧ ଘୋଷିତ । ସୁଭାଷ ସେଇ ଗୀତଟିକୁ ଗାଇଲେ । ଇ.ଏଫ୍.ଓଟନ ନାମକ କଲେଜର ଜଣେ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ । ରାଗରେ ନିଆଁବାଣ । ବଙ୍ଗବାସୀଙ୍କୁ ଢେର୍ ଗାଳିଦେଲେ । ସୁଭାଷ ବି ତାଙ୍କ ଆକ୍ରୋଶର ଶିକାର ହେଲେ । ତାଙ୍କ ସହପାଠୀ କମଳ ବସୁ । କଲେଜ ବାରଣ୍ଡାରେ ଚାଲୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଜୋତାର ଘଷରା ଶବ୍ଦ, ଓଟନ ସାର୍‌ଙ୍କୁ କ୍ଷୁବ୍ଧ କଲା । ସେ କମଳଙ୍କୁ ପିଟିଲେ । ସେ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରତିରୋଧର ସ୍ୱର ତୀବ୍ର । ପିଲେ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷ ବର୍ଜନ କଲେ । ସୁଭାଷ ନେଇଥିଲେ ନେତୃତ୍ୱ । ତାଙ୍କୁ କଲେଜରୁ ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ ବହିଷ୍କାର କଲେ । ଏଇଟି ୧୯୧୬ ମସିହାର ଘଟଣା । କଲିକତାର ସ୍କଟିସ୍ ଚର୍ଚ୍ଚ କଲେଜ । ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ । ସୁଭାଷ ସେଇଠି ନାଁ ଲେଖାଇଲେ (୧୯୧୮) । ସୁଭାଷ ପିଲାବେଳୁ ନିର୍ଭୀକ । ସାମାନ୍ୟ ଅନ୍ୟାୟକୁ ବରଦାସ୍ତ କରୁନଥିଲେ । ବି.ଏ. ପରେ ଏମ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ସେତେବେଳେ ଗୋଟେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦବୀ । ସୁଭାଷ ଲଣ୍ଡନ ଗଲେ । କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ପରୀକ୍ଷା (୧୯୨୦)ରେ ଚତୁର୍ଥ ସ୍ଥାନ ହାସଲ କଲେ ।

ପଞ୍ଜାବ ଜାଲିଆନାୱାଲାବାଗ୍ ଗଣହତ୍ୟା (୧୯୧୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ୍ ୧୩ ତାରିଖ) । ସାରା ଦେଶରେ ଶୋକର ଛାୟା । ଗାନ୍ଧିଜୀ ମର୍ମାହତ । ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ସହ ସବୁ ସମ୍ପର୍କ ଛିନ୍ନ । ପଦପଦବୀ ତ୍ୟାଗ – ଏହାରି ଉପରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଲେ । ସୁଭାଷ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ । ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ପଦବୀ, ଯେତେ

ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ, ଇଂରେଜଙ୍କ ନିକଟରେ ତାହା ଗୋଲାମଗିରି । ଏ କଥାଟି ଅନୁଭବ କଲେ । ସେଇ ପଦବୀ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଦେବ ମାତ୍ର ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବିକାଶର ବାଧକ ହେବ – ଏ କଥାଟି ସୁଭାଷଙ୍କୁ ଅଛପା ନଥିଲା । ମହାନ୍ ଯୋଗୀ ଅରବିନ୍ଦ ଘୋଷ, ତାଙ୍କରି ଆଦର୍ଶ, ତାଙ୍କରି ପ୍ରେରଣା, ସୁଭାଷଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲା । ଏଣେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଡାକରା । ଫିରିଙ୍ଗି ସହ ସମ୍ପର୍କ ରଖିଲେ ହାତ କଳଙ୍କିତ ହେବ । ଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ଗୋଲାମ ହୋଇଯିବେ । ଭାରତମାତାଙ୍କୁ ଆଉ ବେଢ଼ି ଶୃଙ୍ଖଳ ମୁକ୍ତ କରିପାରିବେନି । ସୁଭାଷଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର, ଏଇ ମର୍ମରେ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଚିଠିଟେ ପଠେଇଲେ । ତୁଚ୍ଛ କରିଦେଲେ ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ପଦବୀ (ଅପ୍ରେଲ, ୧୯୨୧) । ଏଣିକି ତାଙ୍କର ପଣପ୍ରତିଜ୍ଞା – ଭାରତମାତାଙ୍କୁ ଫିରିଙ୍ଗି ମୁକ୍ତ କରିବେ । ଏଇ ସଂକଳ୍ପରେ ଆଗେଇଲେ ।

ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ ମନ, ବହି ଯାଉଥିବା ନଈ । ଏହାର ପଥରୋଧ କିଏ ବା କରିପାରିବ? ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଧୀନରେ ପଦପଦବୀ ନୁହେଁ, ଦେଶ–ଜାତିର ସେବା ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠଧର୍ମ । ଏଇ ଦର୍ଶନ ସୁଭାଷଙ୍କର । ସେଦିନର ଘଟଣା । ସୁଭାଷ ଫେରୁଥାଆନ୍ତି ବିଲାତରୁ । ସେଇ ଜାହାଜରେ ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ କବିଗୁରୁ ତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ସୁଭାଷଙ୍କ ସହ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ ବମ୍ବେରେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ । ସୁଭାଷ ଦେଶବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ଆଗରୁ ତ ସେ ଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ବିମୋହିତ । ସୁଭାଷ ଜାତୀୟ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ବାହିନୀର ମୁଖ୍ୟ ହେଲେ । ନବଗଠିତ ଜାତୀୟ କଲେଜର ଦାୟିତ୍ୱରେ ବି ରହିଲେ । ସୁଭାଷ ଥିଲେ ବାମପନ୍ଥୀ ଧାରାରେ ବିଶ୍ୱାସୀ । ଗାନ୍ଧିଜୀ, ତାଙ୍କ ସମର୍ଥକମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ପନ୍ଥୀ । ସେମାନେ ଅହିଂସ–ଯୁଦ୍ଧରେ ବିଶ୍ୱାସୀ । ଉଭୟଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନୀତି ଆଦର୍ଶ । ଗାନ୍ଧିଜୀ ସୁଭାଷଙ୍କୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ଯୁବରାଜ ଭାରତ ଆସିଲେ (୧୯୨୧ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ୧୭ ତାରିଖ) । ତାଙ୍କୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜ୍ଞାପନ କରାଯିବ । ସରକାର ଚଳଚଞ୍ଚଳ । ମାତ୍ର କଂଗ୍ରେସ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନାର ଘୋର ବିରୋଧୀ । ଯୁବରାଜ ବମ୍ବେରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଭଣ୍ଡୁର ହେଲା । ସରକାରଙ୍କ କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଆଉ ସୁଭାଷ । ଦୁହେଁ ଗିରଫ ହେଲେ । ସୁଭାଷ ଛ' ମାସ କାରାକଷଣ ଭୋଗିଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ଜେଲ୍‌ରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୯୨୧ ରୁ ୧୯୪୧ ମସିହା ଏଇ ସମୟ ସୀମା । ସୁଭାଷ ମୋଟ୍ ୧୧ ଥର କାରାକଷଣ ଭୋଗିଲେ । ଜେଲ୍‌ଖାନାର ଜୁଲମ, ଫିରିଙ୍ଗି ପୁଲିସର ନିର୍ଯ୍ୟାତନା – ଏଥିପ୍ରତି ତାଙ୍କର ତିଳେମାତ୍ର ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନଥିଲା । ତାଙ୍କ ପାଇଁ କାରାଗାର ତୀର୍ଥ, ପୁଲିସର ମାଡ଼ ଫୁଲମାଳ । ସାଦରେ ସେ ଆଦରିନେଲେ ।

ବଙ୍ଗଳାର ଉଦ୍ଦାମ ଯୁବଶକ୍ତି । ଇଂରେଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ହିଂସାତ୍ମକ ବିଦ୍ରୋହ ଚାଲିଥାଏ । ସୁଭାଷ ସେଇସବୁ ବିଦ୍ରୋହୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ । ମାତ୍ର କଂଗ୍ରେସର ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନ । ଏଥିରେ ସେମାନଙ୍କୁ ମିଶାଇବାକୁ ସେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେଲେ । ପରିସ୍ଥିତି ଭିନ୍ନ ରୂପ ନେଲା । ଫିରିଙ୍ଗି ପୁଲିସ, ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନଥିଲା ସତ୍ୟ, ନ୍ୟାୟ ଅବା ନିଷ୍ଠା । ବିନା କାରଣରେ ସୁଭାଷଙ୍କୁ ବାନ୍ଧିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଆଲିପୁର ଜେଲ ପରେ ବର୍ମାର ମାଣ୍ଡେଲ ଜେଲ୍‌ଖାନାକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କଲେ (୧୯୨୫) । କାରାକକ୍ଷରେ ସୁଭାଷ ବର୍ମାର ଭାଷା ଶିଖିଲେ । ସେଠାକାର ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି ସହ ପରିଚିତ ହେଲେ । ଉତ୍ତର ଜୀବନରେ ତାହା ବିଶେଷ ଲାଭପ୍ରଦ ହେଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର କଥା । ସିଙ୍ଗାପୁର–ବର୍ମା ଅଞ୍ଚଳରେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ଜୟଯାତ୍ରା, ସୁଭାଷଙ୍କ ବର୍ମା ଅନୁଭୂତି ବହୁ ଭାବରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ।

୧୯୨୩ ମସିହା, ସୁଭାଷ ବଙ୍ଗଳା କଂଗ୍ରେସର ସେକ୍ରେଟାରୀ ହେଲେ । ସେଇବର୍ଷ 'ସର୍ବଭାରତୀୟ ଯୁବ କଂଗ୍ରେସ'ର ସଭାପତି ହେଲେ । ହିନ୍ଦୁ–ମୁସଲମାନ ଭାଇ ଭାଇ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସୁଭାଷ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଭାରତ ଆସିଲା ସାଇମନ କମିଶନ

(୧୯୨୮) । କମିଶନରେ ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ଶ୍ୱେତାଙ୍ଗ, ଜଣେ ବି ଭାରତୀୟ ନଥିଲେ । କଂଗ୍ରେସର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ସାରା ଭାରତବର୍ଷରେ କମିଶନଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ ବିରୋଧ । 'ସାଇମନ ଫେରି ଯାଅ' ଧ୍ୱନିରେ ଗଗନ ପବନ ନିନାଦିତ । ବଙ୍ଗଳାରେ କମିଶନ ବିରୋଧରେ ହରତାଳ । ସୁଭାଷଙ୍କ ଦୃଢ଼ ନେତୃତ୍ୱ ସଫଳ ହେଲା । ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ, ଗୋବିନ୍ଦ ବଲ୍ଲଭ ପନ୍ଥ ପୁଲିସ ମାଡ଼ରେ ଆହତ ହେଲେ । ଲାହୋରରେ ଲାଲାଲଜ୍‌ପତ ରାୟ ପୁଲିସ ଲାଠି ମାଡ଼ରେ ଗୁରୁତର ଭାବେ ଲହୁଲୁହାଣ । ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ସୁଭାଷ ହୋଇଉଠିଲେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ । ସେଇ ବର୍ଷର ଆଉ ଗୋଟେ ଘଟଣା । ନେହେରୁଙ୍କ ସହ ସୁଭାଷ, ଗଢ଼ିଲେ 'ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଘ' ।

ସୁଭାଷଙ୍କ ଜନପ୍ରିୟତା କାହିଁ କେତେ ବଢ଼ିଲା । ୧୯୨୮ ମସିହା । କଲିକତାର ପାର୍କ ସର୍କସ ମଇଦାନ । କଂଗ୍ରେସର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିବେଶନ । ସୁଭାଷଙ୍କ ସାଥିରେ ଶହ ଶହ ବେଙ୍ଗଲ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ । ହଜାରେ ଘୋଡ଼ାସବାର, ଦୁଇ ହଜାର ମହିଳା, ତିନିଟି ବ୍ୟାଣ୍ଡପାର୍ଟି । ଏକ ବିରାଟ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ବାହାରିଲା ହାଓଡ଼ା ଷ୍ଟେସନରୁ । ରାସ୍ତାରେ ପଚିଶଟି ସୁସଜ୍ଜିତ ତୋରଣ । ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ, ସଭାମଣ୍ଡପରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀ ସେଇ ଅଧିବେଶନରେ ଭାରତ ପାଇଁ 'ଡୋମିନିଅନ' ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦାବୀର ପ୍ରସ୍ତାବଟେ ଆଣିଲେ । ମାତ୍ର ସୁଭାଷଙ୍କର ମତ ଭିନ୍ନ । ତାଙ୍କର ଲୋଡ଼ା ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା, ଆଂଶିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ନୁହେଁ । ଏଇ ଦୁଇଟି ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ମତଦାନ, ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହେଲା । ସୁଭାଷ ହତୋତ୍ସାହ ହୋଇ ନଥିଲେ । ଆପଣାର ନୀତି ଆଦର୍ଶରେ ଅଟଳ । ଆପଣା ଢଙ୍ଗରେ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇବା – ଏଇ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଆଗେଇଲେ ।

ନେତାଜୀ ଥିଲେ ଦୃଢ଼ମନା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର 'ସଭାପତି', ଏକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାଜନକ ପଦବୀ । ସେ ଆସନଟିକୁ ସେ ଦୁଇଥର ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିଲେ (୧୯୩୮ ମସିହା ୧୮ ଜାନୁଆରୀରୁ ୧୯୩୯ ମସିହା ୨୮ ଜାନୁଆରୀ, ୧୯୩୯ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୨୯ରୁ ୧୯୩୯ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ୍ ୨୯ ତାରିଖ) । ସଭାପତି ଭାବେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଥିଲା ଅତୀବ ଆକର୍ଷଣୀୟ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ, ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର, ରୋଗମୁକ୍ତ ସମାଜ, ସାମ୍ୟବାଦ ଢାଞ୍ଚାରେ ଶାସନ, ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ନୀତି ଆଧାରିତ ଉତ୍ପାଦନ, ବନ – ଭାଷଣରେ ଏହାରି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ବିଲୋପ ହେବ । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ଲୋଡ଼ା ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ପତନ । ଜନତା ଜାଗତିଆର ରୁହନ୍ତୁ । ତାଙ୍କର ଲଢ଼େଇ ଜାତି ପାଇଁ । ଏମିତି ସୁଭାଷଙ୍କ ଉଦ୍‌ବୋଧନୀ । ଉପସ୍ଥିତ କଂଗ୍ରେସ କର୍ମୀଏ ଚଳଚଞ୍ଚଳ । ଶିରାରେ ଶିରାରେ ଜାତୀୟତାବାଦର ଉଷ୍ମତା । କଂଗ୍ରେସର କେତେକ ତୁଙ୍ଗନେତା, ସୁଭାଷଙ୍କ ନୀତିକୁ ବିରୋଧ କଲେ । କ୍ରମେ ଆଦର୍ଶଗତ ମତମତାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଛ' ମାସରେ ଫିରିଙ୍ଗି ଗାଦି ଛାଡ଼ନ୍ତୁ– ଏଇ ମର୍ମରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖାଯିବ– ଏଇ ମତଟି ରଖିଲେ ସୁଭାଷ । ଗାନ୍ଧିଜୀ, ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ– ଉଭୟ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । ୧୯୩୯ ମସିହା, ଏପ୍ରିଲ ୧୦ ତାରିଖ, ଗାନ୍ଧିଜୀ ସୁଭାଷଙ୍କୁ ପତ୍ରଟେ ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କ ମତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ସୁଭାଷଙ୍କ ସହ କଦାପି ସେ ଏକମତ ହୋଇପାରିବେନି– ଏଇଟି ଥିଲା ଚିଠିର ମର୍ମ । କ୍ରମେ ମତାନ୍ତର ତୀବ୍ର ରୂପ ନେଲା । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିଳାମିଶା ଏ ଦିଗରେ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଗଲା । ୧୯୩୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସ ଶେଷ ସପ୍ତାହ । କଲିକତା ସହରର ୱେଲିଂଟନଠାରେ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ବୈଠକ ବସିଲା । ଗାନ୍ଧୀ, ସୁଭାଷ – ଦୁହେଁ ଏକ ମନ ଏକ ପ୍ରାଣ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ । ଏମିତି ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଲା । ସବୁ ବ୍ୟର୍ଥ । ଅଭିମାନୀ ସୁଭାଷ । କଂଗ୍ରେସରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଲେ (୧୯୩୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ୨୯) । କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର, ସୁଭାଷଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ ବି । କଂଗ୍ରେସରୁ ଇସ୍ତଫା ପରେ ସୁଭାଷଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱର ପରାକାଷ୍ଠାକୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲେ ।

ପଛ ଘୁଞ୍ଚା ନାହିଁ ବୀରର ଜାତକେ । ଏ କଥାଟି ସୁଭାଷଙ୍କଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରମାଣିତ । ସୁଭାଷ ଗଢ଼ିଲେ 'ଫରୱାର୍ଡ଼ କ୍ଲବ୍' (୧୯୩୯ ମସିହା, ମଇ ୩ ତାରିଖ) । ଏଇଟି ଏକ ରାଜନୀତିକ ସଂଗଠନ । କଂଗ୍ରେସର ବହୁ ବାମପନ୍ଥୀ ଚିନ୍ତାଧାରାର କର୍ମୀ ଏକାଠି ହେଲେ । ଅନୁଷ୍ଠାନଟି କଂଗ୍ରେସର ଏକ ଶାଖା ଭାବେ ପରିଗଣିତ । ସୁଭାଷ ମୁଖପତ୍ରଟେ କାଢ଼ିଲେ । ନାଁ ଦେଲେ 'ଫରୱାର୍ଡ଼' । ତାହା ଥିଲା ସାପ୍ତାହିକୀ । ୧୯୨୨ ମସିହା କଥା । ଦେଶବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ ଗଢ଼ିଥିଲେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ପାର୍ଟି । ସେ ବି କଂଗ୍ରେସରେ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପଛରେ ଥିଲା ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ସମର୍ଥନ । ସେଇ ଆଶାଟି ସୁଭାଷଙ୍କର । କିନ୍ତୁ ସମୟ ବଦଳିଥିଲା । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥକ ନେହେରୁ । ଫର୍‌ୱାର୍ଡ଼ ଦଳ ଆଡ଼େ ମୁହଁ ମୋଡ଼ିଲେ । ଏମିତି ଆହୁରି ଅନେକ । ସୁଭାଷ କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ ନିଶ୍ଚିତ । ସେ ଆପଣା ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆ ହେବେ । ସେ କାହାର ପ୍ରତିଛବି ଅବା ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ନୁହଁନ୍ତି । ଏଇ ଆଦର୍ଶରେ ଆଗେଇଲେ । ଚେଷ୍ଟା ନ କରିବା, ଚେଷ୍ଟା କରି ବିଫଳ ହେବା– ଏ ଦୁଇଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ କଥା । ଭାବବିହ୍ୱଳ ସୁଭାଷ । ଥରେ କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ ଆପଣାର ମନ କଥା– ରକ୍ତାକ୍ତ ସଂଘର୍ଷ ତାଙ୍କର ନାପସନ୍ଦ, ମାତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବାକୁ ହେବ– ଏଇଟି ଥିଲା ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣର କଥା । ଭାରତ ଚାହେଁ ଆଜାଦି । ଜାତି, ଧର୍ମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ଭାରତର ସନ୍ତାନ । ଭାରତର ମୁକ୍ତି ସଭିଙ୍କର କାମ୍ୟ । ନେତାଜୀ ସାରା ଭାରତବର୍ଷ ବୁଲିଲେ । ସଭା ସମିତିରେ ଏଇ ବାର୍ତ୍ତାଟି ବାଣ୍ଟିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଜନତାଙ୍କ ସମର୍ଥନ ସୁଅ ଛୁଟିଲା । ଭାରତରେ ଚହଳ ପଡ଼ିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ତ୍ରସ୍ତ, ଶେଷରେ ନେତାଜୀଙ୍କୁ ନଜରବନ୍ଦୀ କଲେ । ତାଙ୍କର ହଜାର ହଜାର ସମର୍ଥକ, ସେମାନେ ବି କାରାକଷଣ ଭୋଗିଲେ । ଆପଣା ଦେଶରେ ବିରୋଧ, ଇଂରେଜଙ୍କ ଶ୍ୟେନ ଦୃଷ୍ଟି । ଭାରତରେ ରହି ଲଢ଼ିବା ଆଉ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଦେଶ ପାଇଁ ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା । ଏଇଟି ଥିଲା ସୁଭାଷଙ୍କ ଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ଛଦ୍ମବେଶରେ ଦେଶ ଛାଡ଼ିଲେ (୧୯୪୧ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୬), ପହଞ୍ଚିଲେ ମସ୍କୋରେ (୧୯୪୧ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୮ ତାରିଖ) । ସାକ୍ଷାତ କଲେ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ଙ୍କୁ । ରୁଷ୍‌ର ବ୍ରିଟେନ୍ ସହ ମଧୁର ସମ୍ପର୍କ । ବ୍ରିଟେନ ବିରୋଧରେ ସୁଭାଷଙ୍କ ଲଢ଼େଇ । ଏ କଥାକୁ ଷ୍ଟାଲିନ୍ ଠିକ୍ ଭାବେ ନେଇନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ବିଲୋପ, ଏଥିପାଇଁ ନୈତିକ ସମର୍ଥନ ଦେଇଥିଲେ ।

ମସ୍କୋ ପରେ ସୁଭାଷଙ୍କ ଜର୍ମାନ୍ ଯାତ୍ରା । ବର୍ଲିନ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚି ଜର୍ମାନ୍ ସରକାରଙ୍କୁ ଗୋଟେ ସ୍ମାରକପତ୍ର ଦେଲେ । ହିଟ୍‌ଲର ଜଣେ ଏକଛତ୍ରବାଦୀ ଶାସକ । ନେତାଜୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ତଥା ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି– ଏ ଦିଗରେ ପ୍ରଥମେ ଅନୁକୂଳ ମତ ରଖି ନଥିଲେ । ନେତାଜୀ ଜଣେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭାଧାରୀ ଯୁବନେତା । ହିଟ୍‌ଲର ଏ କଥା ଅନୁଭବ କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ପଶୁବଳର ବିଲୋପ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଲଢ଼େଇ । ହିଟଲର ଏ କଥା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କଲେ । ଜର୍ମାନ୍ ସରକାର ସବୁ ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗାଇଦେବେ– ଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ହିଟଲର ଦେଲେ । ଜର୍ମାନ୍ ସରକାରଙ୍କ ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାରତ ବିଭାଗଟେ (ସ୍ପେଶାଲ ବ୍ୟୁରୋ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ) ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଉତ୍ସାହିତ ସୁଭାଷ ନିଜେ ତିଆରି କଲେ ମୁକ୍ତ ଭାରତ କେନ୍ଦ୍ର (ଫ୍ରି ଇଣ୍ଡିଆ ସେଣ୍ଟର) । ତାଙ୍କର ସହଯୋଗୀ କୁମାରୀ ଏମିଲି ଶେଙ୍କେଲ । ବହୁ ଉତ୍ସାହୀ ଭାରତୀୟ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହବିବୁର ରେହମାନ୍, ଏନ୍.ଜି. ସ୍ୱାମୀ, ଏନ୍.ଜି. ଗାନ୍ପୁଲେ, ଏମ୍.ଆର୍. ବ୍ୟାସ, ଏ.ସି.ଏନ୍ ନାମ୍ବିଆର, ଡକ୍ଟର ସୁଲତାନ, ଡକ୍ଟର ମଲ୍ଲିକ ପ୍ରମୁଖ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ଏମାନେ ଫ୍ରି ଇଣ୍ଡିଆ ସେଣ୍ଟରର ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକାରେ । ସେଠାରେ ଉଡ଼ିଲା ଭାରତୀୟ ତ୍ରିରଙ୍ଗା । ପତାକାର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଏକ ଲମ୍ଫ ପ୍ରଦାନକାରୀ ବାଘ ଚିତ୍ର । ବାଘ ଚେତନର ପ୍ରତୀକ । ତା'ର ଲମ୍ଫ ପ୍ରଦାନ ଶିକାର କରିବାର ଠାଣି । ବାଘ ଶିକାର ଝିଙ୍କି ଆଣେ, ସେମିତି ଫ୍ରି ଇଣ୍ଡିଆ ଫିରିଙ୍ଗିଠାରୁ କ୍ଷମତା ଛଡ଼ାଇ ଆଣିବ । ଏଇଟି ପତାକାଟିର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଜର୍ମାନୀରେ ସ୍ୱାଧୀନ ସରକାର ଗଠିତ ହେବ । ସମର୍ଥନ ମିଳିବ ଜର୍ମାନୀ, ଜାପାନ, ଇଟାଲୀଠାରୁ । ଏଇ ଆଶାଟି ପୋଷଣ କଲେ ସୁଭାଷ । ଆପଣା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମରର ତାଣ୍ଡବ (୧୯୩୯-୧୯୪୫) । ଇଂରେଜ ହଟାଇବାର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ । ସୁଭାଷ ଉତ୍ସାହିତ । ଜର୍ମାନୀରେ ତାଙ୍କ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ଅକ୍ଷୟ ଶକ୍ତି (ଏକ୍ସିସ ପାଓ୍ୱାର) ପାଖରେ ବହୁ ଭାରତୀୟ ଯୁଦ୍ଧବନ୍ଦୀ । ସେମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହେଲା 'ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ' । ଯୁଦ୍ଧରେ ଜର୍ମାନୀର କ୍ରମାଗତ ବିଜୟ, ଉତ୍ସାହୀ ହିଟ୍‌ଲର । ଗୋଟେ ପରେ ଗୋଟେ ଦେଶ ଆକ୍ରମଣ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଯୁଦ୍ଧବନ୍ଦୀ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୨୫୦୦ ଜଣ ଯୋଗଦେଲେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜରେ । ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର । ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭାଷଣ । ଏଥିପାଇଁ 'ଜୟ ହିନ୍ଦ୍' ସୃଷ୍ଟି କରାଗଲା । ଜୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଜୟ, ହିନ୍ଦ୍ ଅର୍ଥାତ ଭାରତ । 'ଜୟ ହିନ୍ଦ୍' କହିଲେ ଭାରତର ଜୟ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ନେତା ସୁଭାଷ । ତାଙ୍କୁ 'ନେତାଜୀ' ସମ୍ବୋଧନ କରାଗଲା । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ 'ନେତାଜୀ' କହିଥିଲେ । ହିଟଲର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଏହି ମର୍ମରେ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ । ମୋତେ ରକ୍ତ ଦିଅ, ମୁଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବି– ଏହା ଥିଲା ସୁଭାଷଙ୍କ ଅଗ୍ନିବର୍ଷୀ ଆହ୍ୱାନ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର 'ଜୟ ହିନ୍ଦ୍'– ଏବେବି ଭାରତୀୟ ପ୍ରତିରକ୍ଷା ବାହିନୀରେ ଅତୁଟ । ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ 'ଜନ-ଗଣ-ମନ' ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ।

ନେତାଜୀ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ । କେବଳ ଜର୍ମାନୀ ନୁହେଁ, ଜାପାନ, ଇଟାଲୀ ସହ ସୁସମ୍ପର୍କ ରଖିଲେ । ସେତେବେଳେ ଜର୍ମାନରେ 'ନାଜୀବାଦ', ଇଟାଲିରେ 'ଫାଶିବାଦ' । ହିଟଲରଙ୍କ ପରି ମୁଶୋଲିନ, ସେ ବି ଏକଛତ୍ରବାଦୀ । ତାହା ବିଶ୍ୱ ପାଇଁ ଶୁଭ ସଙ୍କେତ ନଥିଲା । ବିଶ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ-ଅବିଶ୍ୱାସର ଏକ ତୁଳ ତଣ୍ଡୁଳିତ ବାତାବରଣ । ଘଟଣା କଡ଼ ଲେଉଟେଇଲା । ରୁଷ ଜର୍ମାନ୍ ସହ ଚୁକ୍ତି ଭଙ୍ଗ କଲା । ଜର୍ମାନ ଆକ୍ରମଣ କଲା । ତେଣେ ଜାପାନର ଆମେରିକାର ନୌଘାଟି ଉପରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆକ୍ରମଣ । ଜାପାନ-ଜର୍ମାନୀ-ଇଟାଲି – ଏମାନେ ଆକ୍ସିସ ପାଓ୍ୱାର । ଜାପାନର ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ମିତ୍ର ଶକ୍ତି ବିରୋଧରେ । ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ଅଧିକାର କଲା ଫିଲିପାଇନ୍‌ସ, ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ, ମାଲେସିଆ । ବର୍ମା, ସିଙ୍ଗାପୁର ବି ଦଖଲ କଲା । ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟ ରେଙ୍ଗୁନ୍ ଅଧିକାର କଲେ (୧୯୪୨ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ) । ଯୁଦ୍ଧ ଭାରତର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ । ନେତାଜୀ ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଲେ । ଭାରତର ପୂର୍ବ ସୀମାନ୍ତ । ସେଇଠାରୁ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ସଜବାଜ ହେଲେ । ଏଇ ସୁବିଧାରେ ନେତାଜୀ ଜାପାନ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଯାତ୍ରାର ଏକମାତ୍ର ମାଧ୍ୟମ ଜାପାନୀ ନୌବାହିନୀ କିନ୍ତୁ ନେତାଜୀ ଜଣେ ସିଭିଲିଆନ୍ । ଜାପାନୀ ସେନା ଆପତ୍ତି ଉଠାଇଲେ । ଜର୍ମାନୀର ବୈଦେଶିକ ଦପ୍ତରର ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ପଦାଧିକାରୀ, ତାଙ୍କ ନାଁ ଡକ୍ଟର ଆଡ଼ାମ୍‌ଭନ ଟ୍ରଟ । ଭାରତୀୟ ମୁକ୍ତିବାହିନୀ (ଇଣ୍ଡିଆନ ଲିବରେସନ ଫ୍ରି)ର ନେତାଜୀ କମାଣ୍ଡର-ଇନ୍-ଚିଫ୍ । ଏକଥା ଘୋଷଣା କଲେ । ନେତାଜୀ ଜାପାନୀ ବୁଡ଼ା ଜାହାଜରେ ଜାପାନ ଗଲେ । ଆଉ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ମୁକ୍ତିସଂଗ୍ରାମୀ ରାସବିହାରୀ ବୋଷ । ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରତି ଜାପାନୀଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ବଢ଼ାଇ ଚାଲିଥାଆନ୍ତି । ଜାପାନର ଗୋଟେ ଉଗ୍ରବାଦୀ ସଂଗଠନ, ଏଥି ସହିତ ତାଙ୍କର ନିୟମିତ ସମ୍ପର୍କ । ରାସବିହାରୀ 'ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲିଗ୍'ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଜାପାନୀ ଭାଷାରେ ଗୋଟେ ଖବର କାଗଜ କାଢ଼ିଲେ । ଫିରିଙ୍ଗି ଶାସନାଧୀନ ଭାରତୀୟ । ସେମାନଙ୍କର ନାହିଁ ନଥିବା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା । ସେଇ ଖବର କାଗଜଟିକୁ ମାଧ୍ୟମ କଲେ ରାସବିହାରୀ । ଭାରତର ମୁକ୍ତିଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାପାନବାସୀଙ୍କୁ ଅବଗତ କଲେ । ରାସବିହାରୀ 'ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ସଂଘ' ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସଂଘର ସଭାସମିତି । ତା'ରି ମାଧ୍ୟମରେ ଜାତି-ପ୍ରୀତି- ଉଦ୍ରେକ କଲା ସେଇ ସଂଗଠନ । ୧୯୪୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୮ ତାରିଖ । କଂଗ୍ରେସର ଭାରତଛାଡ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ ଡାକରା, ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ 'କର ବା ମର' ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ଏପରି ଆହ୍ୱାନ ନେତାଜୀ, ତାଙ୍କ ଅନୁଗାମୀଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କଲା । ପୂର୍ବ ଏସିଆରେ ଭାରତୀୟଙ୍କର ଅଭୂତପୂର୍ବ ଉତ୍ସାହ । ମାଳୟରେ ବହୁ ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟ ଜାପାନ ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲେ । ସେଇମାନେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ ଫୌଜରେ ମିଶିଲେ ।

ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଲେ କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ୍ ମୋହନ ସିଂହ । ତାଙ୍କ ସହ କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ୍ ମହମ୍ମଦ ଆକ୍ରମ, ସେମାନଙ୍କ କମାଣ୍ଡିଂ ଅଫିସର ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଫିଜ୍ ପ୍ୟାଟ୍ରିକ୍ । ସମସ୍ତେ ଖୁବ୍ ଦୁଃସାହସୀ ।

ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ ଫୌଜ ଗଠିତ ହେଲା (୧୯୪୨), ପ୍ରଥମେ ଏଥିରେ ଥିଲେ ୧୭,୦୦୦ ଭାରତୀୟ ସୈନିକ । ଅନ୍ୟୂନ ୨୩,୦୦୦ ବଳକା ସୈନ୍ୟ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ବାହିନୀରେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଶିଖ୍ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ । ସେମାନଙ୍କ ପୋଷାକ ହାଫ୍‌ପ୍ୟାଣ୍ଟ, ଖାକି ସାର୍ଟ । କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ ମୋହନ ସିଂହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ତାଙ୍କରି ନେତୃତ୍ୱରେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ ଫୌଜ, ଆଗେଇଲେ ବର୍ମା ଆଡ଼େ । ତାଙ୍କର ଏ ପଦକ୍ଷେପକୁ ଜାପାନ ବିରୋଧ କଲା । ଶେଷରେ ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟ ମୋହନ ସିଂହଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ । ଭାଳେଣି ପଡ଼ିଲା । ସର୍ବସମ୍ମତିକ୍ରମେ ପ୍ରସ୍ତାବଟେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ଜର୍ମାନ୍ ସରକାର ବି ସମର୍ଥନ କଲେ । ସୁଭାଷ ବୋଷ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ହେଲେ କର୍ଣ୍ଣଧାର । ୧୯୪୩ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୪ ତାରିଖ । ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସମିତିରେ ହଜାର ହଜାର ଜାତିପ୍ରେମୀ । ସିଙ୍ଗାପୁରରେ ଏକ ବର୍ଣ୍ଣାଢ଼୍ୟ ପରିବେଶ । ରାସ ବିହାରୀ ବୋଷ, ନେତାଜୀଙ୍କୁ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ ଦାୟିତ୍ୱ ହସ୍ତାନ୍ତର କଲେ । ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଜିନ୍ଦାବାଦ – ଧ୍ୱନିରେ ଗଗନ ପବନ ମୁଖରିତ । ସତେ ଯେମିତି ଜଣେ ଦେବଦୂତଙ୍କର ଧରାବତରଣ । ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରାଗଲା । ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଗାୟିକା କୁମାରୀ ସରସ୍ୱତୀ । ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ଗୀତଟେ ଗାଇଲେ । ସୁଭାଷଜୀ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଆଣିଦେବେ । ଏଇଟି ଥିଲା ଗୀତର ସାରମର୍ମ । ୧୯୪୩ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୬ ତାରିଖ । ଜାପାନର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ତେଜୋ, ତାଙ୍କ ସହ ସୁଭାଷ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ଏକ ସୁଦୃଶ୍ୟ ପ୍ୟାରେଡ୍ । ସେଥିରେ ଉଭୟଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ନେତାଜୀ ଆପଣା କୌଶଳରେ ଲାଗିପଡ଼ିଥିଲେ । ରେଙ୍ଗୁନ୍‌ଠାରେ ବର୍ମାର ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବର୍ମାରେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ରହିବା, ଅବାଧ ଚଳପ୍ରଚଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରଖାଗଲା । ସୁଭାଷ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ମୁଖ୍ୟ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ । ଜାପାନୀମାନେ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତରୁ ଆଣ୍ଡାମାନ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଛଡ଼ାଇନେଲେ । ସେଠାରେ ସୁଭାଷ ଅସ୍ଥାୟୀ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ ସରକାର ଗଠନ କଲେ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜରେ ଗଠିତ ହେଲା ଝାନ୍ସିରାଣୀ ରେଜିମେଣ୍ଟ । ମୁଖ୍ୟ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଡକ୍ଟର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେହଗଲ । ତାହା ଥିଲା ବିଶ୍ୱର ପ୍ରଥମ ମହିଳା ସୈନ୍ୟବାହିନୀ । ମହିଳା ରେଜିମେଣ୍ଟରେ ମାଲେସିଆର ବହୁ ମହିଳା, ଏମାନେ ରବର ଚାଷୀଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଅବା ଭଉଣୀ । ଏହି ମହିଳା ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଦେଶପ୍ରେମର ନିଦର୍ଶନ ।

ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାର । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ସିଙ୍ଗାପୁର । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଜାପାନଠାରୁ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଲା । ପରେ ପରେ ଜର୍ମାନୀ, ଇଟାଲୀ, କ୍ରୋଏସିଆ, ସ୍ପେନ୍, ଆୟାର୍ଲାଣ୍ଡ, ବର୍ମା – ଏସବୁ ଦେଶ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାରର ସଭାପତି ସ୍ୱୟଂ ସୁଭାଷ । ଶେଷରେ ସୁଭାଷ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା, ବ୍ରିଟେନ ବିରୋଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କଲେ । ଜାପାନ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ଆଣ୍ଡାମାନ ଆଉ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ । ଦ୍ୱୀପ ଦୁଇଟି ସୁଭାଷଙ୍କୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ କରାଗଲା । ଆଣ୍ଡାମାନକୁ ଶହୀଦ୍, ନିକୋବରକୁ ସ୍ୱରାଜ – ଏଇ ନାମରେ ନାମିତ କଲେ ସୁଭାଷ । ଜାଭା, ବୋର୍ଣ୍ଣିଓ, ସୁମାତ୍ରା ଆଦି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ । ସେଠାରେ ନେତାଜୀ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ । ତାଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ସମର୍ଥନ ଜୁଟାଇବେ ।

୧୯୪୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୭ ତାରିଖ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ସରକାରଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ, ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲା ରେଙ୍ଗୁନ୍‌କୁ । ବ୍ରିଟିଶ ସୈନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ସରଞ୍ଜାମ, ଟ୍ୟାଙ୍କ୍, କମାଣ, ମେସିନ୍ ଗନ୍, ବନ୍ଧୁକ, ନେବା ଆଣିବା ଗାଡ଼ି, ସବୁ ଅକ୍ତିଆର କଲେ ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟ । ନେତାଜୀ ସେଗୁଡ଼ିକ କମ୍ ଦାମ୍‌ରେ କିଣିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ପାଞ୍ଚଟି ତାଲିମ କେନ୍ଦ୍ର, ସେଠାରେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଗଲା ।

ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ପ୍ରାୟ ୬୦,୦୦୦ ସୈନ୍ୟବଳ । ଝାନ୍‌ସୀ ରାଣୀ ରେଜିମେଣ୍ଟରେ ଅନ୍ୟୂନ ବାରଶହ ନାରୀ ସୈନ୍ୟ । ଆସିଲା ପ୍ରତୀକ୍ଷିତ ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ୧୯୪୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୨୭ ତାରିଖ, ଜାପାନର ସେନାନାୟକ କତାକୁରା, ତାଙ୍କ ସହ ନେତାଜୀ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟେ ନିଆଗଲା । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବ, ଜାପାନ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବ । ତା' ପରଦିନ ଘଟଣା । ରେଙ୍ଗୁନ୍ ସହରର କୋଚିନ୍ ସ୍କୁଲ୍ । ସୁଭାଷଙ୍କ ପ୍ରାୟ ୫୦,୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ସେଠାରେ ଠୁଳ ହେଲେ । ପରସ୍ପରକୁ 'ଜୟ ହିନ୍ଦ୍'ରେ ସମ୍ବୋଧନ, ଅଭିନନ୍ଦନ । ସେଇ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ଓଡ଼ିଆ । ନେତାଜୀଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦେହରକ୍ଷୀ ପାଞ୍ଚଜଣ ଜେନେରାଲ । ଜାପାନ ନେତାଜୀଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତ ସମ୍ବାଦଟେ ଦେଲା । ଜାପାନ ଇମ୍ଫାଲ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିବ । ନେତାଜୀ ଆଉ କାଳକ୍ଷେପଣ କରି ନଥିଲେ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ନାଁ ଡାକ ଅଫିସରମାନେ । ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ନେଇ ବର୍ମା ସୀମାନ୍ତରେ । ସିଙ୍ଗାପୁରରୁ ବର୍ମା । ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ପଥ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ସୈନ୍ୟମାନେ ପାଦରେ ଚାଲି ଚାଲି ଅତିକ୍ରମ କଲେ । ନେତାଜୀ ସାଥିରେ । ସୈନ୍ୟବଳଙ୍କ ମନୋବଳ ବଢ଼ାଉ ଥାଆନ୍ତି । 'ଦିଲ୍ଲୀ ଚଲୋ, ଦିଲ୍ଲୀ ଚଲୋ' – ନେତାଜୀଙ୍କ ଡାକରା । ତାଙ୍କ ପଦାତିକ ବାହିନୀର ଶତସିଂହର ହୁଙ୍କାର । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ ଭାରତ ସୀମାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ (୧୯୪୪ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯) । ବ୍ରିଟିଶ ଫଉଜ ସଂଖ୍ୟାଧିକ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜଙ୍କ ଲଢୁଆ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଥିଲା ଅତୀବ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ସେମାନେ ମଣିପୁର ମଏରାଙ୍ଗ ସହର ଦଖଲ କଲେ । କର୍ଣ୍ଣେଲ ମଲ୍ଲିକ ଉଡ଼ାଇଲେ ଭାରତୀୟ ତ୍ରିରଙ୍ଗା (୧୯୪୪ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ୧୪) । ମଣିପୁର ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଉଡ଼ିଲା ୭୫ ଦିନ । ଇମ୍ଫାଲ ସହରକୁ ଜାପାନ ସବୁ ଦିଗରୁ ରାସ୍ତା ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଥିଲା । ଲଢ଼େଇର ଚରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି । ଇଂରେଜ ସରକାର ନିଜ ବାହିନୀକୁ ସହଯୋଗ ଯୋଗାଇ ଦେଲା । ଆକାଶ ମାର୍ଗରୁ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ, ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ପକାଇଲା । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାପାନ ବାୟୁ ସେନା ଅସଫଳ ହେଲା । ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସହ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ ପାଇଁ ଘୋର ଖାଦ୍ୟାଭାବ । ତେଣେ ଲଗାଣ ବର୍ଷା ଲାଗି ରହିଲା । ପ୍ରକୃତି ସହ ଭାଗ୍ୟ ହେଲା ପ୍ରତିକୂଳ । ଇମ୍ଫାଲକୁ ଜାପାନ ସୁରକ୍ଷା ଦେଇ ପାରିଲାନି । ଆସିଲା ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ । ନେତାଜୀ ତାଙ୍କ ବାହିନୀଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଭୋକ ଉପାସରେ ଅନେକ ସୈନ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ପୁଣି ଏକ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ । ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟ ତୁରନ୍ତ ଭାରତ ସୀମା ଛାଡ଼ିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଆସିଲା (୧୯୪୪ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୨୮) । ବୁଦ୍ଧିମାନ ନେତାଜୀ । ଯୁଦ୍ଧରେ ବୀରତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନକାରୀ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ । ସେମାନଙ୍କୁ ପୁରସ୍କୃତ କଲେ । ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସହ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବର୍ମାରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହେଲେ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଆମେରିକା–ବ୍ରିଟେନ୍ ଉଭୟଙ୍କ ମିଳିତ ଆକ୍ରମଣ । ଜାପାନୀ ସେନା, ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦୀ ଫୌଜ ହେଲେ ଧ୍ୱସ୍ତ ବିଧ୍ୱସ୍ତ । ନେତାଜୀ ହାରିଯିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନଥିଲେ । ପୁନଃ ସଂଗଠିତ କଲେ ଆପଣା ବାହିନୀକୁ । ପୁନଶ୍ଚ ଲଢ଼େଇ । ମାଣ୍ଡାଲେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଇରାବତୀ ନଦୀ କୂଳ, ମୂକସାକ୍ଷୀ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ଶେଷ ଲଢ଼େଇର । ନେତାଜୀ ଏଥିରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ଜିଦ୍‌ରେ ଅଟଳ । ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସହ ରହିବେ । ନିଜ ଫୌଜର ମୁଖ୍ୟ ସେନାପତି କିଆନି । ତାଙ୍କରି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାର୍ତ୍ତାଟେ ପଠାଇଲେ– ''ମୁଁ ଏହିଠାରେ ହିଁ ମରିବି ।'' ଏ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନମୁନା । ବହୁ ବାଧ୍ୟରେ ନେତାଜୀ ରଣ ସମ୍ମୁଖରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ । ବାହୁଡ଼ିଲେ ରେଙ୍ଗୁନ୍ ।

କାଳ ବଡ଼ ନିର୍ମମ । ସବୁ ନେଇଯାଏ ଆପଣା ଝୁଲିଲେ । ୧୯୪୫ ମସିହା ମଇ ମାସ ୫ ତାରିଖ । ହିଟଲର ଗ୍ଲାନିରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲେ । ଜର୍ମାନୀ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲା । ଅକ୍ଷୟ ଶକ୍ତି ଏବେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମର ପରାଜୟକୁ ଆଦରି ନେବେ । ତାହା ନେତାଜୀଙ୍କୁ ଅଜଣା ନଥିଲା । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ବହୁ ବୀର ଆତ୍ମବଳି ଦେଲେ । ସିଙ୍ଗାପୁରରେ ନେତାଜୀ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗଢ଼ିଲେ ସ୍ମୃତିସ୍ତମ୍ଭ । ପରେ ଲର୍ଡ଼ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ତାକୁ ଧୂଳିରେ ମିଶାଇ ଦେଲେ ।

ସେଇ ସ୍ମୃତିସ୍ତମ୍ଭ ପୁନଃ ନିର୍ମିତ ୧୯୯୪ ମସିହାରେ । ୧୯୪୫ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୬ ଆଉ ୯ ତାରିଖ । ଜାପାନର ହିରୋସୀମା, ନାଗାସାକି ଉପରେ କ୍ରମରେ ପରମାଣୁ ବୋମା ନିକ୍ଷେପ କଲା ଆମେରିକା । ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଏଇଟି କଳଙ୍କିତ ଅଧ୍ୟାୟ । ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ଜାପାନ ମିତ୍ର ଶକ୍ତି ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଘୋଷଣା କଲା । ନେତାଜୀ ତଥା ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ସମସ୍ତ ଆଶା ମଉଳିଗଲା । ସେମାନଙ୍କ ଫିରିଙ୍ଗି ହଟାଅ ଯୋଜନା ଅଧୁରା ରହିଗଲା ।

ନେତାଜୀଙ୍କ ବୀରତ୍ୱ କାହାଣୀ ଇତିହାସର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ । ସେ ଜଣେ ମହାନ୍ ସଂଗ୍ରାମୀ । କୌଣସି ସ୍ଥିତିରେ ନିଜକୁ ଦୁର୍ବଳ ମଣୁ ନଥିଲେ । ଜାତୀୟ ତ୍ରିରଙ୍ଗା ପ୍ରଥମ ଥର ଇମ୍ଫାଲରେ ଉଡ଼ିଲା । ଏ ଗୌରବର ଅଧିକାରୀ ନେତାଜୀ, ଆଉ ତାଙ୍କ ଫଉଜମାନେ । ସୁଭାଷଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ଓଡ଼ିଶା । ଏ କଥା କହି ସେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ୍ ହୁଏ । ସେ ଓଡ଼ିଆରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ସୁଖ ଦୁଃଖ ବୁଝନ୍ତି । ଜନ୍ମଭୂମି ଓଡ଼ିଶା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅତୁଟ ମୋହ । ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ରାମସିଂହ ଠାକୁର । ସେଦିନ ଲେଖିଥିଲେ ଦେଶାତ୍ମବୋଧକ ସଂଗୀତଟେ–

''କଦମ୍ କଦମ୍ ବଢ଼ାଏ ଯା,
ଖୁସି କେ ଗୀତ ଗାଏ ଯା
ୟହ ଜିନ୍ଦଗୀ ହେ କୌମ୍‌କୀ,
ତୁ କୌମ ପେ ଲୁଟାୟେ ଯା... ।''

ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରେ ଏ ଗୀତର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଏବେବି ଚମକୁଛି । ସତରେ! ସୁଭାଷ ଜଣେ ସଚ୍ଚା ମୁକ୍ତିଯୋଦ୍ଧା ।

ରୌପ୍ୟନଗରୀ କଟକର ଓଡ଼ିଆ ବଜାର । ସେଇଠି ନେତାଜୀଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ 'ଜାନକୀନାଥ ଭବନ' । ଏବେ ତାହା ନେତାଜୀ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହାଳୟ (ନେଜାତୀ ବାର୍ଥ ପ୍ଲେସ୍ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍) । ପରିଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏଇଟି ଅନ୍ୟତମ ମୁଖ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ । ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ନେତାଜୀଙ୍କର ପୋଷାକ, ପରିବାର ତଥା ଅନ୍ୟ ନେତାଙ୍କୁ ଲେଖିଥିବା ହାତଲେଖା ଚିଠି, ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନାନାଦି ଫଟୋଚିତ୍ର – ଏମିତି ବହୁ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ବସ୍ତୁ ସ୍ଥାନିତ । ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ପାଠାଗାରଟେ ଅଛି । ନେତାଜୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନ୍ୟୂନ ପାଞ୍ଚଶହ ପୁସ୍ତକ ଏଥିରେ ରହିଛି । ସେଇ ମହାନ୍ ମୁକ୍ତିଯୋଦ୍ଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ବିନମ୍ର ଭକ୍ତିପୂତ ନବେଦନ । ମାତୃଭୂମି ପାଇଁ ଆତ୍ମବଳି ଦେବାକୁ ସୁଭାଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମଣିଥିଲେ । ନୈତିକତା ଆଉ ରାଜନୀତି, ତାହା ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବେ ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ । ରାଜନୀତିରୁ ନୈତିକତାକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇ ନପାରେ । ନୀତିହୀନ ରାଜନୀତି, ରାଜନୀତି ନୁହେଁ । ଏହା ତାଙ୍କର କେବଳ କହିବା କଥା ନୁହେଁ । ତାହାକୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦେଖାଇଦେଲେ । ବାସ୍ତବରେ ସେ ଜଣେ ନୀତିନିଷ୍ଠ ସଚ୍ଚା ଦେଶଭକ୍ତ । ତାଙ୍କରି ପାଦରେ ଏ ଜାତିର ଶତ ପ୍ରଣାମ ।

ସା/ପୋ: ପୁରୁଷୋତ୍ତମପୁର
କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା – ୭୫୪୨୧୩

❖ ❖ ❖